

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ У ХХ- НА ПОЧАТКУ ХХІ ст

У статті окреслені основні вектори доброчинної діяльності споживчої кооперації України від початку ХХ ст. – донині. Наголошено на тому, що кооператори надавали безкоштовну допомогу не лише членам кооперативів, але й некооперованим громадянам.

Ключові слова: доброчинність, споживча кооперація, історичний досвід.

У різний час певні групи людей потребують моральної підтримки і матеріальної допомоги. Вітчизняні кооперативні товариства завжди турбувалися не тільки про блага своїх членів, а й про інших громадян. Від початку ХХ ст., коли інтенсивно поширювалися кооперативні ідеї та зростала кількість кооперативів в Україні, простежувалося формування гуманних якостей кооперативного руху і розвивалася доброчинна діяльність кооперативних організацій. З огляду на те, що нинішня економічна ситуація в країні призвела до соціального напруження, своє завдання ми вбачаємо в аналізі історичного досвіду вітчизняних споживчих товариств та їх спілок щодо пошуку матеріальних засобів для підтримки найбільш незахищених верств населення.

Донині проблема, порушена у нашій статті, не була об'єктом глибокого наукового осмислення. Певною мірою цей аспект діяльності вітчизняних кооператорів знайшов відображення у розвідках вітчизняних дослідників кооперативного руху, як-от М.В. Алімана, С.Д. Гелея, В.В. Гольця, О.О. Нестулі, І.А. Фаренія та ін. Окремі дані про доброчинні акції українських кооператорів містяться у працях відомого канадського вченого І.І. Витановича. Тож ми поставили мету, залучивши до наукового обігу архівні матеріали та кооперативні видання, проаналізувати основні вектори доброчинної діяльності споживчої кооперації України та з'ясувати значення цієї роботи для добробуту пересічних громадян.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. доброчинністю відрізнялися подвижники кооперативного руху України Микола Баллін, Кость Паньківський, Григорій Галаган, Віктор Козлов, Кость Левицький та інші, які не шкодували власних сил і коштів для підвищення освітнього рівня і покращення добробуту українського народу. У зв'язку з певною демократизацією суспільства в період революції 1905-1907 рр. і зростанням кількості кооперативів та обсягів їх господарської діяльності активізувалася й доброчинна діяльність кооперації. Кооператори разом з «Просвітами» створювали різноманітні культурні заклади, через які популяризували досвід роботи кооперативів. У роки Першої світової війни вітчизняні споживчі товариства надавали безкоштовну допомогу пораненим та населенню продуктами харчування й одягом.

Буремні події 1917-1920 рр. значно ускладнили діяльність кооперативних організацій. Проте й тоді вони продовжували займатися доброчинністю. Зокрема, восени 1918 р. у Полтаві відкрився історико-філологічний факультет учительського інституту. Прикметно, що полтавські кооператори у той час взяли на себе 30 тис. крб витрат на утримання факультету при загальному кошторисі у 80 тис. крб [1, 14].

XX ст. залишило по собі три великі всенародні трагедії – голодомори 1921-1922 рр., 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. У ці скрутні часи проявила свої милосердя та гуманність вітчизняна кооперація. Протягом 1921-1922 р. при кооперативних органах створювалися комісії для допомоги голодуючим. Ними були організовані товарні, грошові та продовольчі фонди для Поволжя й Півдня України. Крім цього, правління Вукопспілки (ВУКС, Центральної спілки споживчих товариств України) у листопаді 1921 р. ухвалило рішення: переказати на користь голодуючих три відсотки місячної зарплати усіх працівників споживчої кооперації [2, 37].

Архівні документи засвідчують, що тоді широко практикувався кухольний збір пожертв. У листопаді 1921 р. Харківська губерньська

кооперативна комісія з метою проведення дня «Кооперація – голодуючим» направила 450 робітників споживчої кооперації продавати газети. Кошти від продажу газет, проведення концертів, читання лекцій та розіграшів лотерей надходили голодуючим [3, 58]. Споживчі товариства відкривали для харчування голодуючих біженців громадські їдальні і пункти. Робітничі кооперативи Харкова та Полтави годували безробітних голодуючих із Миколаївської, Одеської, Запорізької та Катеринославської губерній.

Особлива увага споживчою кооперацією приділялась голодуючим дітям Поволжя та Півдня України. Кооператори організували їм безкоштовне харчування, створювали дитячі будинки і майданчики. Восени 1921 р. ВУКС виділила для цих потреб речей на суму 500 млн крб (сир, цукор, чай, какао, копченості, столовий посуд, одяг, взуття, мануфактуру). У жовтні 1922 р. у Харкові було відкрито кооперативний будинок імені І.А. Саммера (перший голова правління ВУКС у 1920 р.) для дітей голодуючих губерній. Вукопспілка взяла на себе повну матеріальну відповідальність за його забезпечення. Цього ж року Бердянська контора ВУКС утримувала 40 дітей потерпілих рибалок, а Київська контора ВУКС відкрила три дитячі будинки на 75 місць. У ряді випадків місцеві кооперативні організації розміщували дітей по селах, водночас кооператори брали їх у свої сім'ї. Упродовж 1922-1923 рр. на утриманні Київської губспоживспілки перебувало дев'ять дитячих будинків (273 особи), Запорізької – один (60 осіб), а Одеської – три, в яких виховувалося понад 2 тис. дітей [4, 22.].

Рятуючи людей від вимирання у період суцільної колективізації та голоду 1932-1933 рр., кооперативні організації надавали вагому допомогу населенню у подоланні продовольчої скрути. Вони налагоджували безкоштовне харчування колгоспників у полі, голодуючих селян, особливо дітей. Навіть маючи мізерні запаси, споживча кооперація підтримувала найбільш незахищені верстви населення – сільських учителів, студентство, німечин, сиріт, виділяючи їм борошно, крупи, олію, одяг, взуття. Мережа

кооперативних ідалень у містах допомогла врятувати життя багатьом представникам української інтелігенції.

У післявоєнний період обставини вимагали не меншої уваги до добродійної діяльності з боку споживчої кооперації. Голод 1946-1947 рр. став причиною масового поширення дистрофії серед населення. У той період значна кількість організацій споживчої кооперації України стали учасниками благодійних акцій [5, 181]. Кооператори допомагали інвалідам війни, вдовам, сиротам, хворим та ін. Милосердя з боку споживчої кооперації відчували на собі і представники кооперативної системи та члени їх родин. Так, Полтавська облспоживспілка у період голоду 1946-1947 рр. намагалася якомога швидше працевлаштувати інвалідів-кооператорів, забезпечити їх паливом, виділити городи і надати матеріальну допомогу. Споживчі товариства створювали підсобні овочеві і молочні господарства, що сприяло вирішенню проблем харчування в дитячих будинках та інтернатах.

20-і рр. ХХ ст. – це той період вітчизняної історії, коли безкоштовна допомога споживчих товариств та їх спілок набула значного поширення. Споживча кооперація в ринкових умовах непу розгорнула широкомасштабну культурно-освітню діяльність. Велике значення для проведення добродійних акцій кооперативних організацій мало запровадження у липні 1923 р. святкування Міжнародного дня кооперації. Як правило, відзначення цього дня проходило під гаслом зниження цін. Кооператори організували масові вечірки та вистави у сільбудах; екскурсії школярів до кооперативів, даруючи їм олівці, зошити, різноманітну літературу, влаштовували кооперативні базари. З нагоди Міжнародного свята кооператорів в українських містах і містечках відкривалися ясла, куточки матері і дитини.

Вукопспілка сприяла організації студентських кооперативів, надаючи їм пільгові кредити, встановила декілька стипендій студентам кооперативних навчальних закладів. Підтримку кооператорів відчували студенти й інших навчальних закладів. Так, у 1923 р. правління ВУКС виділило Київському

театральному технікуму допомогу на суму 2 тис крб. 25 січня 1926 р. правління ВУКС опублікувало звернення «Про допомогу пролетарському студентству». ВУКС закликала місцеві кооперативні товариства та їх спілки надати допомогу студентству шляхом розповсюдження між членами кооперації благодійних марок 3-х, 5-ти, 10-ти та 25-тикопієчної вартості. 31 березня 1927 р. правління ВУКС виділило 80 тис. крб кооперативним навчальним закладам [6, 3 зв].

Кооператори практикували безкоштовну допомогу воїнам Червоної Армії. На початку 1922 р. Вукопспілка організувала шефство над однією військовою частиною в Києві і однією в Харкові (по 1 тис. осіб у кожній). Працівники апарату ВУКС не лише заготовляли для червоноармійців продукти харчування та предмети першої необхідності, але і видавали їм подарунки на свята. ВУКС добровільно стала шефом курсів Червоних старшин у Харкові. Шефські виплати у 1922 р. становили по 50 крб щомісяця кожному курсантові, а в 1924 р. – по 97 крб. Кооператори ініціювали проведення тижнів червоноармійців, дбаючи про військові госпіталі. У серпні 1927 р. споживча кооперація зробила доброчинний внесок у спорудження ескадрильї «Розрив», зокрема, Вукопспілка виділила 15 тис. крб на спорудження бойового аероплана «Червоний кооператор», котрий увійшов до складу вищеназваної ескадрильї.

Суттєвою доброчинною допомогою споживчої кооперації України стала передплата або надсилання нею періодичних видань. Так, у 1924 р. шкільний кооператив при Сумській торгово-промисловій профшколі в Міжнародний день кооперації 5 липня 1924 р. надіслав подяку редакції видавництва ВУКС за безкоштовну передачу їм ряду номерів «Кооперативного бюллетеня Вукопспилки». Діти щиро писали про журнал: «Цей орган тримає нас в курсі досягнень, новин та руху кооперації» [7, 33].

Споживча кооперація виділяла кошти на відродження української національної культури. До кооператорів неодноразово зверталися з

проханням про допомогу заклади культури. Наприклад, 18 грудня 1922 р. правління ВУКС розглянуло клопотання «Дитячого театру» про щомісячну субсидію. Було вирішено одноразово асигнувати театру 300 млн крб. (за цінами того часу). У цьому ж році правління ВУКС виділило 250 крб на святкування 200-річчя від дня народження відомого філософа-гуманіста і просвітителя Г.С. Сковороди. Тижні і місячники ліквідації неграмотності теж проходили за участю кооперації. Лише в березні 1922 р. кооператори виділили 25 млн крб для освітян, забезпечуючи їх продуктами харчування, підручниками та канцтоварами. Загалом у 1922 р. кооператори закупили підручників українською мовою на суму 2 млрд крб.

З весни 1923 р. почалася українізація споживчої кооперації, для працівників усіх її ланок були організовані курси української мови. До сіл надходили підручники, популярні книжки про кооперацію, твори класиків української літератури, календарі, листівки. Зокрема, київські кооператори випускали агітаційно-кооперативні документальні фільми, створили кооперативну бібліотеку для пропаганди кооперативних ідей. Видавниче кооперативне товариство «Книгоспілка» спільно зі споживчою кооперацією друкувало дешеві книги і плакати. Загалом у 1927 р. на Київщині вже існувало 13 кооперативних районних книгарень.

Вукопспілка була однією з перших в Україні, хто допомагав селу здійснювати радіофікацію. Так, 21 березня 1927 р. на засіданні президії правління ВУКС вирішили допомогти улаштувати радіо в підшефному селі Соколівці на Харківщині. Тоді кооператори передали згаданому населеному пункту радіоапаратури на суму 250-300 крб [8, 26].

Споживча кооперація сприяла електрифікації країни. Наприклад, восени 1923 р. кооператори Томаківки Запорізької округи, взявши в оренду паровий млин, змогли електрофікувати всі заклади селища і житлові будинки. Тоді ж Благодатно-Роменівському споживчому товариству на Мелітопольщині вдалося забезпечити електроенергією лікарню, театр і школу. Троянівське та

Велико-Коровинецьке споживчі товариства на Волині освітлювали села, приводячи у рух власні млини.

У роки Великої Вітчизняної війни кооперативні організації, не зважаючи на складне фінансове становище, здійснювали добродійні акції. Оскільки німецька адміністрація була зацікавлена у заготівельній діяльності кооперації, це давало кооператорам можливість вимагати дозволу на організацію різноманітних курсів у Києві й обласних центрах, друкувати підручники, а також захищати молодь України від вивозу до Німеччини. Зокрема, у 1942 р. у Києві були організовані кооперативні курси з терміном навчання один, три і шість місяців. Тим самим були працевлаштовані та врятовані від голоду сотні працівників української науки і культури.

Велику частину своїх коштів споживчі кооперативи витрачали на допомогу переселенцям, голодуючим гірських районів, військовополоненим, партизанам, підпільникам, безпритульним, хворим, дітям, українській інтелігенції. Відомі випадки, коли кооператори переховували від розстрілу євреїв. Кооперативні організації, відповідно до своїх можливостей, забезпечували культурно-освітні установи грошми і продуктами. Вукопспілка особисто допомагала Київській національній капелі бандуристів, хоровій капелі «Думка». При Вукопспілці існувала їдальня, яка щоденно видавала понад 1 тис. обідів як за зниженими цінами, так і безкоштовних [9, 67]. У післявоєнні роки споживча кооперація активно і послідовно продовжувала допомагати безпритульним, інвалідам, хворим, удовам, дітям-сиротам, дитячим будинкам.

З отриманням Україною незалежності кооператори, попри економічні труднощі, продовжують традиції добродійності, оскільки цього потребують соціально незахищені верстви населення, безробітні. Так, 26 вересня 2000 р. правління Укоопспілки ухвалило рішення «Про щорічне проведення Всеукраїнської благодійної акції «Милосердя». Цей документ був прийнятий на виконання Розпорядження Президента України «Про щорічне проведення

Всеукраїнської благодійної акції «Милосердя» від 14 вересня 2000 р. з метою надання всебічної підтримки найбільш соціально незахищеним верствам населення. Кооператори надавали соціальну допомогу передовсім ветеранам кооперації (поліпшення матеріально-побутових умов, придбання палива, заготівля картоплі та овочів на зимовий період тощо). Зокрема, правління Миколаївської облспоживспілки преміювало кожного з 50 ветеранів споживчої кооперації передплатою на кооперативну газету «Вісті». Дієвою виявилася допомога кооператорів дітям. Це підтверджує приклад чернівецьких кооператорів, які вже понад десять років надають допомогу дітям-сиротам і тим дітям, чий батьки позбавлені батьківських прав. Так, кооперативне кафе «Буковина» в центрі Чернівців годує таких дітей п'ять разів на тиждень.

Помітний внесок вітчизняних кооператорів у вирішення екологічної проблеми. Зокрема, організації споживчої кооперації України 20 квітня 2013 р. узяли участь у Всеукраїнському суботнику. У 14 областях республіки члени споживчої кооперації прибирали парки і сквери, висаджували дерева та навіть очищали річки. Усього ж під час Всеукраїнського суботника було висаджено більш ніж 2,4 млн дерев та понад 500 тис. кущів, приведено до ладу близько 10 млн квадратних метрів газонів і квітників, ліквідовано 22 тис. несанкціонованих звалищ та зібрано чверть мільйона кубічних метрів побутових відходів [10, 1].

Непоодинокими є випадки, коли приклад добротності подають керівники кооперації. Так, за ініціативи голови правління Черкаської облспоживспілки В.О. Боїна наприкінці серпня 2013 р. відродили у його рідному селі Терешки Шполянського району церкву, зруйновану радянською владою 50 років тому. Відтак, відбудувавши храм, черкаські кооператори здійснили мрію селян.

Отже, впродовж ХХ ст. споживча кооперація України не лише вмiла заробляти гроші, забезпечуючи потреби своїх пайовиків, але й здійснювала

широкомасштабну добродійну діяльність, котра стосувалась усіх верств суспільства. Кращі традиції добродійності українські кооператори, попри обмеженість власних фінансових можливостей, активно продовжують на початку ХХІ ст. Переконані, що узагальнення відомостей і поширення знань серед населення, зокрема студентської молоді, про цей вид діяльності вітчизняної споживчої кооперації має велике значення у вихованні таких гуманних рис, як милосердя, співчуття та взаємодопомога. Тому вважаємо за доцільне продовжити систематизацію й аналіз здобутків споживчої кооперації у сфері добродійності у попередні періоди вітчизняної історії, що буде слугувати прикладом і для сучасників.

-
1. Державний архів Полтавської області, ф. Р-1503, оп.1, спр. 10, арк. 14.
  2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 1, спр. 454, арк. 37.
  3. Державний архів Харківської області, ф. Р-1007, оп.1, спр. 53, арк. 58.
  4. ЦДАВО України, ф. 296, оп.1, спр. 328, арк. 22.
  5. Бабенко С. Г. Історія кооперативного руху / С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей та ін. – Львів: Вид-во ЛКА, 1993. – С. 181.
  6. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 2, спр. 1372, арк. 3 зв.
  7. Хроніка. Кооперативна пропаганда серед школярів // Кооперативний бюллетень Вукоопспилки. – 1924. – № 27. – С.33.
  8. ЦДАВО України, ф. 296, оп.5, спр.1372, арк. 26.
  9. Аліман М. Добродійна діяльність кооперативних організацій / М. Аліман, Т. Оніпко // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. – Львів: Вид-во ЛКА, 2001. – С. 67.
  10. Хроніка. Кооператори на суботнику // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2013. – 25 квітня. – С. 1.

Onipko T.V. The charitable activity of consumer cooperation of Ukraine in the 20th – at the beginning of 21st century. In this article the basic directions of charitable activity of consumer cooperation of Ukraine since the early twentieth century to nowadays are outlined. It is emphasized that cooperators provided free assistance not only to members of cooperatives, but also to other people.

Keywords: charity, consumer cooperatives, historical experience.